

או במקום אחר :

„חרדו לנדוי זה נדיבי עם אל (נא) יהי נקל בעיניכם,
והיו מנדים שורפי ספר לקט ביד רעיון פניניכם. וכו'.
אך שלחו יד המזידים בו ויחללו הודו לעיניכם,
לא חטאו עלי לבדי כי על כל נשיאיכם וזקניכם.”¹²⁸

מתוך כל שורה של הספר בוקע קול החרם והנדוי, עד שאין כדוגמתו
בספרות העברית. ספר זה הוא מיוחד במינו מבחינת סגנונו ותוכנו, והוא
משמש כמצבה לספר שנשרף כליל.

מחברות עמנואל הרומי

עמנואל בן שלמה בן יקותיאל הרומי, הנקרא גם עמנואל בן שלמה
מלאמרקא, או עמנואל הצפרוני,¹²⁹ ידוע גם בשם „בעל המחברות”. הוא נולד
ברומי בשנת 1265, או 1270, ומת בפרמו בשנת 1328, או 1330. היה רופא,
ועמד בראש הקהלה. התעמק בקבלה ובספרות האיטלקית וכתב פרוש לתורה,
למגילות, ולספר תהלים ומשלי.¹³⁰ אבל התפרסם בפרט על ידי שיריו שהופיעו
ב„מחברות”.¹³¹ המחברות מחולקות לעשרים ושמונה שירים ותוכנם כולל
ספורים אירוטיים, סטירה, שירים, תפילות, נאומים, ודיאלוגים. השער האחרון
הוא „התפת והעדן”. ההתנגדות לשיריו היתה בגלל הנימה האירוטית שבהם.
ר' חזקיה דוד אבולאפיאה (בסוף המאה השמונה-עשרה), בספרו „בן
זקונים”¹³² כך שר עליו :

„עמנואל אין עמו אל —
עם הזמה חרף השיר
לכן ישים כל איש גואל
את כל שיריו תחת הסיר.”

128. שם, עמ' 169.

129. בספר מתק שפתיים, קראקא, תרנב (1892), דף 34, 81; מקדש מעט, וינה,
תריא (1851), דף קו, א.

130. חמש מגילות ותהלים (בחלקים), Parma, 1879-82, על ידי Pietro Perreau;
משלי, Neapel, 1487.

131. גופס לראשונה בברשצ'א (ברישא=Brescia), רנב (1491), על ידי גרשון סונצינו
ולאחרונה בירושלים על ידי דב ירדן, מחברות עמנואל הרומי, חלק א"ב, ירושלים, תשנז.
הוצאות אחרות: קושטה, רצה; ברלין, תקנו (עם הקדמתו של משה שטיינשניידר על תולדות
חיו של ע. הרומי); לבוב, תרל; ברלין, תרפו, רק חלק א עם הערותיו של דר. ת. ברודי.
א. מ. הברמן, עמנואל הרומי, תל-אביב, תשנ. ראה הבקורת של א. קסוטו על עבודתם של
ברודי וטשרניחובסקי (MGWJ. LXXII, 213). ארשת, א. 444-445, מס' 1263.

132. ליורנו, תקנג (1793), דף לה, א.

מפליא הדבר שאף עמנואל פרנסיש (1618 — 1710), אשר חטא גם הוא וכתב בין היתר "שירי עגבים", התקיף את עמנואל הרומי בזו הלשון: "ידיו רב לו בשירים אבל השחית את דרכו על הארץ בשירי נאופים שאסור לשמעם וה' יכפר בעדו ובעד המדפיסים... שהדפיסו הכל ולא כלו הקוצים

ספר המחברות למד עמנואל אדמ

[illegible][illegible][illegible]

דף ראשון מספר המחברות לעמנואל הרומי, ברשציא רנב (1491)

מהכרם¹³³ וממשיך ואומר: „ואם המשורר יחבר שירים לתביאם באיזה חבור של תועלת ודברי מוסר... יהיו לרצון, אך בתנאי שלא יהיו בשיריו דברים מכוערים כשירי עמנואל בר שלמה, ואפילו יהיה חבורו דברי מוסר, ואתה בני אל תקרב אל פתח ביתם ותשים דברי על לבך כחותם“¹³⁴. אבל כל זה לא הציל את עמנואל פרנסיש עצמו מהחרם אשר הוטל גם עליו.

המתנגד הראשון לשירי עמנואל הרומי היה ר' משה די ריאטי (1398—1460), שהביע חות דעתו בספרו „מקדש מעט“¹³⁵ בזו הלשון: „ולא הבאתי במליצתי זאת ר' עמנואל ממשפחת הצפרוני על לשונותיו ועל דבריו במחברות החשק וכן ר' מוסטין על אשר דבר סרה על חכמי הקבלה ופער פה לבלי חק בספר אשר חבר ראיתיו אני והרחקתיו“.

השולחן ערוך (אורח חיים, הלכות שבת, סימן שז, סעיף טז) מוצא ב„מחברות“ את הדוגמה הקלאסית לספרים האסורים: „מליצות ומשלים של שיחת חולין ודברי חשק כגון ספר עמנואל וכן ספרי מלחמות אסור לקרות בהם בשבת, ואף בחול אסור משום מושב ליצים, ועובר משום אל תפנו אל האלילים, לא תפנו אל מדעתכם, ובדברי חשק איכא תו משום מגרה יצר הרע, ומי שמחברן ומי שהעתיקן ואצ"ל המדפיסן מחטיאים את הרבים“.

הרמ"א בהערה אל אותו סעיף מקיל באמרו: „דהא דאסור לקרות בשיחת חולין וספורי מלחמות היינו דוקא אם כתובים בלשון לע"ז, אבל בלשון הקודש שרי“¹³⁶.

לאור האיסור המפורש בשולחן ערוך, לא נדפס ספר „המחברות“ במשך מאתיים וששים שנה, אמנם פה ושם העתיקו אותו¹³⁷, אבל נמנעו מלהדפיסו. נפתלי הירץ וויזל, בתשובתו אל „חבורת דורשי לשון עבר“ בקניגסברג, שפנתה אליו בענין הדרכה בספרות, לא המליץ על העתקת שירי אהבה בכלל ועל „שירי עמנואל“ בפרט¹³⁸.

133. ע. פרנסיש, מתק שפתיים, קראקא, תרנב, דף 34.

134. שם, דף 48.

135. חיינה, תריא (1851), דף קו, הערה ג.

136. מקור הדברים הוא בתוספות, שבת קטז, ב: „בד"ה מכ"ש בשטרי הדיוטות, וז"ל: ומיהו אותן מלחמות הכתובין בלע"ז נראה לרבינו יהודה דאסור לעיין בהן“.

אבל „באר היטב“ מוסיף (שו"ע הלכות שבת, סימן שז, סעיף טז): „ודברי חשק ועמנואל אפילו בלה"ק אסור“.

137. אמסטרדם, 1780, 1785. ראה: דב ירדן, מחברות עמנואל הרומי, דף מ.

138. המאסף, תקמ"ד (1784), דף ז"ח: „שבהעתקות השירים והומירות לא תזכירו שמות העצבים הקדמונים שזכרום היונים והרומים בשיריהם ובמוסריהם ואחריהם גמשכו כל משוררי זמננו באירופ"א ולא כאלה חלק יעקב לא ישמעו על פיהם“.

סעיף ג: „אל תשימו בכליכם שירי חשק דברי עגבים ואהבה, כמו מקצת שירי עמנואל ורבים משירי משוררי דורנו בכל העמים. הסירו מכם שירים ומליצות או ספורים שתוכן רצוף אהבה

על ע. הרומי השפיעו בוקצ'יו ודנטא. שאתו היו לו אולי קשרים טובים.¹³⁹ השפעת בוקצ'יו מורגשת בשירי אהבה ובספורים האירוטיים שלו וה- "Divina Comoedia" של דנטא היה לנגד עיניו בכתבו את "תופת ועדן".¹⁴⁰ מהוצאה אחת¹⁴¹ הושמטו חלקים מסוימים, לפי ההוראות של הרב צבי הירש, שרק בתנאי זה נתן רשות למדפיס ר' ליב להדפיסו.

מצד שני נמצאים גם ממליצים על "המחברות" כגון ר' אליהו דלמדיגו, הכותב בתשובתו לזרח בן נתן: "וילמוד ספרי האדירים כגון... ומחברות איש חמודות הר"ר עמנואל". לא שכח להזכיר גם את אריסטו "וילמוד ספר ההלצה והשיר לאריסטו".¹⁴²

לא רק נגד שירי עגבים היתה התנגדות כי אם גם לאותם השירים אשר חוברו לפי מתכונת שירים לועזיים, למשל ערביים, איטלקיים וכו'. אבל היו כאלה אשר לא רק שבחרו לשיריהם הלחן של השיר הזר, אלא גם לקחו בתור דוגמה את התמליל של השיר. מנחם די לונזאנו (חי בארץ ישראל במאה השש-עשרה, מת בירושלים בשנת 1608)¹⁴³ הצטדק למשל שהוא חיבר שיר בקצב המקובל בשירה הערבית, וידועה לו שקיימת התנגדות לומר בעבודת הבורא — שיר שנתחבר בדרך זו: "ואל אלהים יודע וישראל הוא ידע כי לא חברתי פזמונים לנועם זמירות הישמעאלים כדי שיתעללו בם תעלולים ואנשי לצון בתוף וחליל ויין משתיהם כנגינות שותי שכר, אבל בחרתי בלחן הישמעאלים לפי שראיתם לחן לב נשבר ונדכה ואמרתי אולי בם יכנע לבבי הערל".¹⁴⁴ אבל גם הוא הצטרף לאותם האנשים שאסרו להשתמש בתמליל של שיר שחובר בשפה זרה להכנת שיר בעברית: "וראיתי

האהובה ליצר הלב ושנואת שכל הטוב ואל יסיתו אתכם צחות לשונם ויופי מליצתם לשומם בין אבני קודש אשר אתם מתהלכים בם. ד: חדלו לכם מדבר או מהעתיק מליצות וספורי התולים להתל באחיכם ובמעשיהם הן לכלל או לפרט כורכי הסאטיר"ע לבל יהיה מוסריכם הטובים לצדים בעיני שומעיהם ולצנינים בצדי דורשיהם דבש וחלב תהיה תחת לשונכם לדבר בענוה ובדרך מוסר וכבוד הבריות ותמצאו חן בעיני אלקים ואדם".

139. Umberto Cassuto, L'elemento italiano nelle Mechabberoth, Firenze, 1906.
140. גרפס בפראג, שעג (1613); ובשם "מחברת תפת ועדן", ספא"מ, תעג (1713); וחורגם גם לידיש: "גיהנם וגן עדן ביכל" עם "מעשה עמק המלך", פראג, תך. U. Cassuto, כעת גם בתרגום עברי: דנטא וע. הרומי, תשכו. Dante e Manoello, Firenze, 1921.
141. בקורת על הספר ראה: M. Soave, Dante Alighieri ed il poeta Emmanuele Venedig, 1863; Hebr. Bibliographie, 1871, XI Jhg. No. 62, p. 52-55.
142. ברלין, תקלת. (ראה: (M. Roest, Catalog (Anhang), p. 446.
143. אברהם גייגר, מלא חפניים, ברלין, תר (1840), עמ' 15-16.
144. על תולדותיו ראה: א. פרומקין, תולדות חכמי ירושלים, ירושלים, תרפס, חלק א, 134-145; D. Kaufmann, Notes on the Life of Menachem di Lonsano (JQR. Vol. VIII, p. 525).

144. שתי ידות, ייניציאה, שעח (1618), דף סה, ב.

קצת חכמים כמתאוננים רע על המחברים שירי' ושבחו' לש"י על נגונים אשר לא מבני ישראל המה, ואין הדין עמם כי אין בכך כלום. אבל מה שראוי למאוס הוא קצת שירים שמתחילין כמלות דומות ללשון הלעז כאותו שחיבר שיר לנועם 'מואירומי מי אלמא איי מואירומי' ואמר מרומי על מה עם רם הומה וכו', ונראה בעיניו שעשה דבר גדול והוא לא ידע כי שיר כזה פגול הוא לא ירצה כי האומרו זוכר דברי הנואף והנואפת ולבו ורעיוניו עליה".¹⁴⁵

מנחם די לונזאנו מתח בקורת חריפה בפרט על "זמירות ישראל" של ישראל ג'רה (1555—1628)¹⁴⁶ וכמו כן על השירים שנדפסו בחלק "עולת חדש" של הספר "זמירות ישראל".¹⁴⁷ וכך הוא כותב: "סוף דבר, השיר ההוא שבעולת חדש סי' סג' כלו סג יחדיו נאלח ואינו ראוי לבא בקהל ולהאמר לש"י, וכן השנים של אחריהם שהם סד' סה', שלשתם ראויין לנאפין... וכאן לא באתי לעשות השגות לספרו שאלו באתי לזה הייתי צריך לחבר ספר והייתי מתחיל מן הבי' הראשון שבראש ספרו";¹⁴⁸ אבל לפי דעתו מותר להשתמש בנגון זר.¹⁴⁹

אור תורה

פרי עבודתו של מנחם די לונזאנו שנדפס לראשונה יחד עם "שתי ידות" (ויניציאה, שעח); בו דן בין היתר בקביעת "נוסח התורה", לפיכך ממהדורות הבאות הושמטו חלקים אלה.¹⁵⁰

מלמד התלמידים

ר' יעקב בן אבא מארי בן שמשון (אנטולי), מחבר "מלמד התלמידים", חי בין השנים 1200 — 1250 בפרובאנס, בצרפת, חזמן מה בגרבוניה.

¹⁴⁵. שם, קמב, א.

¹⁴⁶. חיד"א, חלק ב, עמ' 49, סי' כו.

¹⁴⁷. אלה הם שירים על חתן. עיין: זמירות ישראל, תל אביב, תש"ו, דף 579-584.

¹⁴⁸. שתי ידות, קמב, ב.

¹⁴⁹. עיין מאמרו של יהודה רצהבי: "הנגון הזר בשיר ופיוט" (הארץ, 1964, ספט.

6, עמ' 17). יש מי שאוסר אפילו את הנגון (א. שולמאן, שפת יהודית-אשכנזית וספרותה, ריגא, תרע"ג, עמ' 205 (הערה 1); קרית ספר, כרך לח, חוברת ג, דף 409 (הערה 17).

¹⁴⁹. פירסט, וו, עמ' 255-257.